

Исмаилова Б.Т.

КАЛЕМИ КУРЧ КАЛЫС СЫНЧЫ

Исмаилова Б.Т.

ОСТРОЕ ПЕРО ЛИТЕРАТУРНОГО КРИТИКА

B. T. Ismailova

SHARP PEN OF LITERARY CRITICISM

УДК: 821.161.1/809

Макалада таланттуу кыргыз сынчысы К.Бобуловдун “Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?..” аттуу макаласында көтөрүлгөн маселелер туурасында сөз болот.

Негизги сөздөр: поэзия, поэтика, идея, тема, актуальдуулук, көз бөёмочулук, халтура.

В статье анализируется критическая статья талантливогo критика К.Бобулова “Можно ли препятствовать халтуре в поэзии?...”

Ключевые слова: поэзия, поэтика, эстетика, идея, тема, актуальность, спекуляция, халтура.

In the article is analyzed critical article talented critic K. Bobulova “Is it possible to prevent pot-boiler in poetry? ...”

Key words: poetry, poetics, aesthetics, the idea, theme, relevance, speculation, potboiler.

1958-жылы К.Асаналиевдин “Жакшы ыр чачылып жатпас...” (“Ала-Тоо”, 1958, №3) аттуу макаласы жана К.Бобуловдун “Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?..” аттуу сыны жарык көрдү. К.Асаналиевдин сын макаласы чыныгы адистик деңгээлде экендигинде шек жок. К.Асаналиев макаласынын башында поэзия, акын деген түшүнүктөр тууралуу өзүнүн кыскача пикирин билдирип, андан ары М.Жангазиевдин поэзиясында ушундай түшүнүктөргө, талаптарга жооп бербеген мүчүлүштүктөр кездешээри айтылып, мындай ой анын ыр түрмөктөрүнөн, ыр саптарынан келтирилген мисалдар менен бекемделет. Бирок адабиятчы жеке бир автордун чыгармачылыгындагы кемчиликтерге карата сын айтып жатып, ага жалпы улуттук адабий процесстин контекстинен кароого, баалоого умтулбайт, өнөкөттүү көрүнүштөрдүн бири катары мүнөздөбөйт. М.Жангазиевдин чыгармачылыгы К.Асаналиевдин макаласында жалпы адабий контексттен сырткары чанда бир кезикчү чекене көрүнүш катары гана каралып калган. Макаланын соңку жыйынтыгындагы: “Поэзиядагы азыркы мезгилдеги бирден-бир милдеттердин бири халтуранын тутанып бараткан отун өчүрүү болуп эсептелет. Болбосо ал жалындап кетсе, анын зыяндуу залакасы адабияттагы идеясыздыктан кем болбос” [1] деген сүйлөмдөрдөгү “халтуранын отун” деле окурман М.Жангазиевдин жеке чыгармачылыгына гана байланыштырып кабыл алышы мүмкүн.

К.Асаналиевдин макаласынан айырмаланып К.Бобуловдун макаласы өтө курч жазылган, талдоого алынган жеке мисалдар адабиятта орун алган тенденциялуу терс көрүнүштөрдү аныктоого багытталган. Алардан кемчиликтерге чечкиндүүлүк менен күрөш ачып, тезинен жоюуга умтулган жалындуу

жигердүүлүк, активдүүлүктүн күчтүү деми айкын сезилип турат.

“Поэзия! Бул сөз жүрөккө жаз, сулуулук, кайрат киргизип, адамды канаттуу кылып, келечекке талпындырат. Ырас, жүрөккө жаз киргизген поэзияны жаратыш үчүн табийгат сизди акын кылып жаратууга тийиш. Сиз эң акылдуу, эң билимдүү, мүмкүн гениалдуу киши болуңуз, бирок, сиздин дээриңизде акындык болбосо, сиздин поэзия жаралбайт.

Кээ бир ыр жазып жүргөн жолдоштор өздөрүнүн табиятына карабай акын болууга үмүттөнүшөт. Ырас, үмүт жакшы. Бирок, үмүт реалдуу фактыга таянганда гана ишке ашат” – деген сынчынын алгачкы киришүү саптарынан эле чечкиндүүлүктү байкоого болот.

Улуттук поэзиянын этаптуу чеберлерин кыскача эскерип келип: “Атаганат! Ушундай ийгиликтерге карабастан азыркы поэзиябызда халтуралык чыгармаларга кенен жол берилген эң начар көрүнүш өкүм сүрүүдө. Мезгил, съезддик трибуна халтура менен чечкиндүү күрөшүүнү талап кылып турса да, биздин аксакал акындарыбыз жана Жазуучулар союзу негедир “белгисиз себептер” менен тилсиз балык болуп келе жатышат”, - дейт чын сөздү бетке айтуудан тайманбаган жаш сынчы [2]. Албетте, К.Бобулов бул сөздөрү менен Р.Шүкүрбеков, М.Алыбаевдердин халтура жөнүндөгү ырларын жокко чыгарып жаткан жери жок, кеп каймана айтылган ыр жөнүндө эмес, жыйналыштарда, басма сөздө кесиптеш катары “ала кушту атынан чакырып” бетке айтылчу сындын жоктугу айтылып жатат.

Сынчы “Кыргызмамбастан” халтуралык ырлар жыйнактарынын бүкүлү бойдон чыгып жатышы көнүмүш адатка айланып калгандыгын кейиш менен белгилеп ушул басмаканадан 1958-жылы чыккан айрым китептерди аесуз сынга алат. Касымжан Төлөбаев деген калемгердин экинчи жыйнагы болгон “Нуруң менен” аттуу китебиндеги актуалдуу тема, керектүү идеяга жамынган ырларындагы акындык бечелдиктин кейиштүү көрүнүштөрү сынга алынып, “Уулумун” деген ырдан алынган үзүндүдөн соң: “Поэзияда көз боемочулукка кантип жол берүүгө болот! Мына, бул эле ырдан мазмуну бипбирдей эки строфа ырды кезиктирдик. К.Төлөбаев ушундай “эпчилдик” менен гонорарды көбүрөөк алыш үчүн синоним сөздөрдү гана алмаштырып койгон. Дал ушундай фактыларды көрүп туруп, анан кантип буга окшогон жан бактыларга достук менен кенеш айтууга болот? Жок! Элементардык сапатты жоготкондорго сылык сөз жарашпайт, аларга сөөктү какшата турган сөз керек!

Ар бир чыгармада автор эч кимдин колу тие элек дынды бузуу керектиги искусствонун негизги талабы. Өкүнүчтүү нерсе, ушул маселени көп жолдоштор натура түшүнүшүп, көзгө көрүнгөн эле буюмдарды натуралисттик менен сүрөттөөгө көнүп алышты. Кээ бирөөлөр “Терезе” деп ат коюшуп, “Сен өтө керексиң, себеби үйдү жапжарык кылып жатасың”, же болбосо керебет жөнүндө: “Сен өтө керексиң, сен болбосоң сүйгөн жарым менен жерде чаңга буланып жатпас белем”, же, радио тууралуу: “Сен бүткүл дүйнөлүк кабарларды угузасың” дешип ыр жаза турган болушту. Бул буюмдардан дал ушундай объектиде “поэтикалык дынды” бузуу кыйын. Бул жолдоштор тигил же бул буюмдун турмушта аткара турган кызматынын гана “диагнозун” беришүүдө дейт (15-б).

Ушундай эле “күндүз эле чырак жагып жиберүүчүлүк” оорудан төртүнчү китебин басмадан чыгарып, бешинчиси басмаканада терилип жаткан Т.Байгабылов деген акындын чыгармачылыгы да алыс эмес экендиги белгиленет. Т.Байгабыловдун ырлары идеялык-көркөмдүк жактан такыр эле жансыз болгону аз келгенсип, алардын окурманга кереги тийип калчу кургак маалымат берүү жагынан да бейдарман экендиктери ашкереленет. Т.Байгабылов айрым ырларында “эки жерде эки – төрт” дегендей өтө эле жөнөкөй нерсени айтып, далилдөөнүн убаракерчилиги менен примитивизмдин төмөнкү тепкичине түшүп кетсе, айрым “мааниси туюк” ырларында “кайра-кайра окуп, автордун кайсы ойду айтканын билүү кыйынчылыгын жаратаары” айтылат. Буга “Эй, ак куулар” деген ыр мисал иретинде тартылып, андан автор ак куулар деп калемгердин аялзатын айтып жатканы же кадимки эле ак кууну айтып жатканы түшүнүксүз экендигин, андай дейин десе ага, мындай дейин десе буга окшотпогон логикалык ыраатсыздыктар бар экендигин айтып келип, Т.Байгабылов “Акысы бар бир автор” деген ырында:

“Жазуучунун ар кыл ыкма жолу бар,

Чыгармада айтам деген оюу бар”, -

деген туура пикирди айтат. Автордун өзүнө кайрылгыбыз келет: жогорку ырларыңызда кайсы ойлорду айтууну максат кылып койдунуз эле?..” – деп суроо салат сынчы.

“Камчы Жунусов да жаш акын эмес. Анын калеминен үч ырлар жыйнагы жана бир повести жаралды. Демек, бул акынга талапты катуу коюуга толук акыбыз бар”, - деп башталат кийинки автордун жыйнагы тууралу пикир. Сынчы кезектеги “каарманынын” чыгармачылыгында да өнөкөттүү терс көрүнүштөр: көп сөздүүлүк, каармандарына “зордоп” мүнөздөмө берүүчүлүк кездешээри, айтылчу сөздүн негизин, ток этер жерин “унутуп калып”, жерди, көктү, бакты, сууну, басканын, күлгөнүн, чачын, кашын жана дагы ушул сыяктуу айлана-тегеректеги алыс-жакын көрүнүштөрдү сүрөттөөгө акындын оюнун чабылып-чарпылып кетээри белгиленет. Жыйынтыгында, акындын эмне айтмакчы болгонун түшүнө албай, окурман дал болоору анык.

“Негизги маселе көз жаздымда калып, керексиз маселе кеп кылынган ырлар акындын жыйнагында аз эмес, - дейт К.Бобулов. - “Бир кемеде” деген ырында

көп нерсенин башын чалып өтөт. Лирикалык каарман кемеге түшүп, курорттон кайтып келе жатат. Аны менен кошо түрдүү улуттун өкүлдөрү бар. Лирикалык каарман капыстан албеттүү бир жигитти көрүп, ага суктанат. Көрсө, ал эмгектин баатыры, Ала-Тоолук жигит экен. Ал тууралуу бир кулач ой жүгүртүп түшө баштайт. Биздин лирикалык каарманыбыз ашкан сулууну көрө коюп, жүрөгү элеп-желеп болуп: “Токточу, о карындаш!” деп аз жерден кыйкырып жиберет жаздайт. Кийинки саптарда сүйгөн жары Айжамалды элестетет. Анан жүргүнчүлөр менен үнсүз коштошуп, чарчабас паровозго минип, туулган жерди карай жөнөйт. Бар болгону ушул.

Ушундай идеялык мазмуну түшүнүксүз ырлардын катарына “Кече” деген ырды да киргизүүгө болот. Автордун эмне ой айтайын дегенин окуучуга туюк. Кандайдыр жашыруун нерсе тууралуу кеп салгансыйт” – дейт сынчы К.Жусуповдун чыгармачылыгы жөнүндөгү оюн.

Макалада К. Бобулов ошондой эле М.Жангазиевдин “Өскөн жер” аттуу ырлар жыйнагы тууралуу адабий сынчы К.Асаналиев жазган “Жакшы ыр чачылып жатпас” аттуу макаласына байланыштуу М.Жангазиевди жактап жазган Н.Байтемировдун “Сынбы, же кыжырлануубу?” деген макаласына байланыштуу өз пикирин билдирет. К.Бобулов макаласынын башында эле К.Асаналиевдин халтуралык ырларга каршы макаласы жарыяланганын маалымдап, “Биз Асаналиевдин жогорку пикирине толук кошулуп, ага өзүбүздүн тилектештигибизди билдирип, поэзиядагы халтура тууралуу өз пикирибизди айтууну туура таптык”, - деп белгилеп өткөн.

Биз талдоого алып жаткан К.Бобуловдун журналдык көлөмдүү макаласы автор тарабынан атайы белгилер менен бөлүмдөргө ажыратылбаса да, макала бири-биринен көз карандысыз, өз алдынчалыктуу эки бөлүктөн турат дешке болот. Макаланын биринчи бөлүмүндө жогоруда аталган үч акындын жыйнактары кеңири талданып келип: “Тыянактап айтканда, биз атайы талкууга алган үч акындын ырларында өсүү байкалбайт. К.Төлөбаев да, К.Жунусов да жана Т.Байгабылов да жаңыдан калем шилтеп жүргөн акындар эмес. Албетте, биз бул жолдошторго “Ырыңар телегейи тептегиз болсун” деген (эгерде, ошондой болсо, ага не жетсин!) түркөй талапты коюудан оолакпыз. Бирок, “Алыбай алына жараша” болсо да, мезгил өткөн сайын акын да өсүүгө тийиш го... Эгерде, бул акындардын биз кеп кылган жыйнактарында кичинекей эле өсүш болсо, биз кепти мынчалык созуп отурбас элек”, - деп, жыйынтыгы да чыгарылган. Ал эми экинчи бөлүктү шарттуу түрдө “сынга карата сынды сынга алуу”, башкача айтканда К.Асаналиевдин сынына карата Н.Байтемировдун сынын сынга алуу. Албетте, макаланын структурасын түзүп турган эки бөлүктү бириктирип турган “көпүрөлөр” бар. Алар, биринчиден, халтуралык чыгармачылыкка карата сынын келишикс күрөшчүлүк позициясы, экинчиден, макаланын экинчи бөлүгү аркылуу адабиятчы биринчи бөлүктө камтылган өзүнүн сынчыл платформасын бекемдеп, ошол эле учурда сынга алынган акындардын Н.Байтемиров сыяктуу жакта-

гычтарына алдын ала эскертүү берилгендей. Чындыгында, кимдир бирөөлөр кайсы бир жазуучунун чыгармачылында чындап эле орун алган кемчиликтерди туура көрсөтүп жазса, башка бирөөлөр ал пикирдин туура экендигин билип туруп эле жокко чыгарып макала жазуусу, жаатташып коолдоочулук улуттук адабиятыбызда 20-30-жылдардан бери орун алып келе жаткан. К.Бобулов өзүнү макаласы менен каратып туруп караны “ак”, кашанды “күлүк” деп айтып курулай мактоо суу кечпей турган куру убаракерчилик болоорун, эгер жактоочу сынчынын пикирин туура эмес деп эсептесе, “коюлган доводдорун ишенимдүү фактылар менен четке кагыш талап кылынаарын” эскертип өтөт. “Жолдош Байтемиров жакында Муса Жангазиевдин поэтикалык касиети начар “Өскөн жер” аттуу ырлар жыйнагын коомчулугубуздун алдында ашкере сындаган К.Асаналиевдин “Жакшы ыр чачылып жатпас...” деген адилеттүү макаласын баштан аягына чейин танып, “Сынбы, же кыжырлануубу?” деген макала жарыялады. Жолдош Байтемиров ушул макаласында, кыргыз адабий сынында “Американы ачып”, “Жангазиев күн сайын өсүп келе жаткан акын” деген пикирди айтып чыкты. Бирок, доор менен үзөңгүлөш жүрүп, күн сайын изденүү, өсүү жолунда болгон акындардын чыгармачылыгы кандай болоорун Н.Байтемиров баамдар бекен? Бирок “Жангазиев күн сайын (эч болбосо жыл сайын десечи) өсүп жаткан акын” деген Байтемировдун гиперболасына оңой-олтоң эле ишене койгудай биз

наристе бала эмеспиз”, - дейт К.Бобулов. Макаласын жыйынтыктап жатып: “Элдин эстетикалык тунук сезимин булгап жаткан жана өкмөттүн бюджетине зыян келтирген” халтурщиктер, басманын кызматкерлерин жоопкерчиликке чакырат. Макалада ошондой эле адабий сындын өнүгүшү үчүн практикалык мааниси зор: “Эгерде сынчылардын халтуралык чыгармаларга жазылган адилеттүү макалалары атайы жыйнакка топтолуп чыгарылса, халтурщиктердин үрөйлөрү учуп, көп тамырлай алышпас эле” деген пикирин айтат.

Албетте, К.Бобуловдун сөзгө алынган макаласынан кийин кыргыз поэзиясында орун алып келе жаткан халтуралык көрүнүштөр кан буугандай токтоп калган жок жана андай болушу да мүмкүн эмес. Макала улуттук адабияттын аброю, абалы үчүн күйгөн күйөрмандардын оюн жарыя айткандыгы, чечкиндүүлүгү, адилеттиги менен өз мезгилинде күчтүү резонанс жараткан, ошондой эле бүгүн да өзүнүн актуалдуулугун жогото элек. “Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?...” аттуу макаланын поэзиянын сырын өздөштүрүүгө дилгир акын, адабий сынчылар үчүн бүгүн да үлгү болорлук сапаттары бир топ.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Жакшы ыр чачылып жатпас... // Ала-Тоо. - 1998. - №3.
2. Бобулов К. Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?... // Ала-Тоо. - 1958. - №10

Рецензент: д.филол.н., доцент Кадырманбетова А.